

VOORLOPIG RAPPORT BETREFFENDE HET ORGEL IN DE NED. HERV. KERK
TE PEIZE.

BOUW EN GESCHIEDENIS
VAN HET ORGEL.

Het orgel in de Ned. Herv. Kerk te Peize werd oorspronkelijk gebouwd voor de Geertruids- of Pepergasthuiskerk te Groningen. Aangezien het archief van het Geertruidsgasthuis niet is gecatalogiseerd en zich nog onder het beheer van het gasthuis bevindt, was het bij de beschrijving van de bouw en de geschiedenis van dit orgel nog niet mogelijk van eventueel aanwezige archivalia gebruik te maken.

Naar alle waarschijnlijkheid gaat de bouw van dit orgel terug tot het jaar 1631, hetgeen ook af te leiden valt uit de factuur van het oudste pijpwerk. In de jaren 1696 - 1697 werkte de bekende Hamburgse orgelbouwer Arp Schnitger aan het instrument. Deze werkzaamheden zijn waarschijnlijk van vrij grote omvang geweest, zoals nu nog uit het orgel valt op te maken.

Een nog ingrijpender verandering vond plaats door de orgelbouwer Alb. Anth. Hinsch te Groningen. De juiste datum is niet bekend. Knock deelt in zijn dispositieverzameling het volgende over het instrument mede:

Dispositie: Hoofdwerk: Prestant 8'; Holpijp 8'; Prestant 4';
Quintadena 4'; Quint 3'; Octaaf 2'; Sesquialtera 2-3
sterk; Mixtuur 4-6 sterk; Dulciaan 8';
Rugwerk: Quintadena 8'; Prestant 4'; Fluit 4'; Fluit 2';
Quint 1½'; Scherp 3 sterk; Vox Humana 8'.
Pedaal: Bourdon 16'; Prestant 8'; Octaaf 4'; Octaaf 2';
Mixtuur 3 sterk; Trompet 8'.
3 ventielen; 1 Tremulant; 1 Koppeling; 4 blaasbalgen.
Manuaalomvang C - c''''.

Bovendien deelt Knock nog mede dat Hinsch het orgel in 1785 heeft schoongemaakt. Het is nog niet na te gaan of de verbouwing van Hinsch identiek is aan de werkzaamheden, welke Knock als schoonmaak kwalificeert. Wel gaan de vermoedens in deze richting bij een beschouwing van het blinderingsnetwerk, dat een uitgesproken laat-rocoo karakter heeft.

In het jaar 1861 werd aan de orgelbouwers P. van Oeckelen en Zn. te Harendermolen opdracht verleend tot de bouw van een nieuw orgel in de Pepergasthuiskerk. Het oude instrument werd door van Oeckelen overgenomen en aan de kerk te Peize, welke voordien nog nimmer een orgel had bezeten, verkocht. Het orgel werd bij deze gelegenheid vrij ingrijpend gewijzigd.

In de dertiger jaren werd door de orgelbouwer K. Doornbos te Groningen een nieuw magazijnbalg met motor geplaatst. Voorts verving deze verschillende pijpen van de Bourdon 16' van het pedaal door nieuwe en bracht afzonderlijke pijpen voor de in de Holpijp sprekende onderste pijpen van de Prestant 8' aan.

De huidige dispositie luidt als volgt:

Hoofdwerk: Bourdon 16'disc.; Prestant 8'; Holpijp 8'; Octaaf 4'; Fluit 4'; Octaaf 2'; Fluit 2'; Mixtuur 2-3 sterk; Trompet 8'

Rugwerk: Holpijp 8'; Viola di Gamba 8'; Prestant 4'; Fluit 4'; Fluit 2'; Flageolet 1'; Dulciaan 8'.

Pedaal: Bourdon 16'; Prestant 8'; Octaaf 4'; Octaaf 2'; Quint 3'; Trompet 8'.

3 afsluiters, manuaalkoppel, pedaal-koppel en windlosser. Man. C - c''', Ped. C - d'. Groot CIS ontbreekt. De pedaalstemmen hebben ieder voor zich 2 knoppen resp. voor C- en Cis kant.

B E S C H R I J V I N G V A N D E H U I D I G E S T A A T V A N H E T O R G E L.

I H E T P I J P W E R K.

Het pijpwerk verkeert over het geheel genomen in een zeer slechte staat. Veel pijpen zijn gedeukt, gekerfd of op andere wijze beschadigd. Verschillende pijpvoeten zijn ingezakt of ernstig door oxyde aangetast. Het geheel vertoont een zeer gedifferentieerd beeld. Het pijpwerk stamt uit verschillende bouwperiodes, zodat het in weinig opzichten een eenheid vertoont, temeer daar ouder pijpwerk in later tijd werd omgewerkt. Doordat geen archivalia bij het onderzoek ter beschikking stonden, was het niet mogelijk een in alle opzichten juist en volledig overzicht van het pijpwerk te erlangen. Bij eventuele demontage zal het waarschijnlijk mogelijk zijn op verschillende punten nog opheldering te verkrijgen. Wanneer in het volgende overzicht sprake is van zeer oud pijpwerk, dan stamt dit waarschijnlijk uit 1631. Als er sprake is van oud pijpwerk dan betekent dit dat het ouder is dan 1861, in de meeste gevallen van Hinsch of Schnitger. De volgorde der stemmen is in dit overzicht in overeenstemming met hun respectievelijke plaats op de lade.

H O O F D W E R K.

- 1 Prestant 8'
C - FIS, gedekte houten pijpen, ondergebracht in de pedaaltorens. G - fis'front, rest binnen. Pijpwerk: C - FIS, Doornbos, oorspr. in de Holpijp sprekend. Het overige pijpwerk is oud. De frontpijpen zijn met foelie belegd. CDEFGA - g'á' zeer oud. Dit ook de oorspr. klavieromvang. Overige pijpen van latere datum. Ook de hoeden zijn later aangebracht of vernieuwd.
Oorspr. op deze plaats de Octaaf 4', door v. Oeckelen gewijzigd. Pijpen c'-c''eiken, v. Oeckelen, cis''-c''' metaal, oude pijpen met Quintadeenmensuur, enkele hebben nog hun lage opsneden, voeten dichtgewreven.
- 2 Holpijp 8'
- 3 Bourdon 16'disc.
Op de plaats van de vroegere Quint 3'. Pijpen zeer oud, enkele van jongere datum.
- 4 Octaaf 4'
Oorspr. Quintadena 4'. Door verhoging der opsneden en het verkleinen der voetopeningen door v. Oeckelen tot Fluit 4' omgewerkt. Pijpen alle gedekt, op enige uitzonderingen zeer oud.
- 5 Fluit 4'
Pijpwerk uit verschillende perioden, van Hinsch en ouder.
- 6 Octaaf 2'
Samenstelling: C $1\frac{1}{2}'$ - 1'
c 2' - $1\frac{1}{2}'$
c'3' - 2' - $1\frac{1}{2}'$
Oorspr. op deze plaats de Sesquialtera 2-3 sterk. Deze Mixtuur werd door v. Oeckelen geassembleerd uit de vroegere Sesquialtera en Mixtuur. Pijpen oud, behoudens enkele in het groot octaaf, die van v. Oeckelen stammen.
- 7 Mixtuur 2-3 sterk
Oorspr. de plaats van de Mixtuur 4-6 sterk, naar alle waarschijnlijkheid op C 1'.
C - b'gedekt, de laagste pijpen van v. Oeckelen, de rest waarschijnlijk verkregen uit de oude Quint 3', c''-c''' open cilindrisch, uit oude mixtuurpijpen.
- 8 Fluit 2'
Oorspr. Dulciaan 8', nu rugwerk. v. Oeckelen. Metalen stevens en loden koppen.
- 9 Trompet 8'

R U G W E R K.

- 1 Prestant 4' C-DIS spreken in de Fluit 4', E - e'' in het front, rest binnen. Pijpwerk oud. De frontpijpen zijn met tinfolie belegd.
- 2 Holpijp 8' Oorspr. Quintadena 8'. Gewijzigd door v. Oeckelen. C-E hout v. Oeckelen, F-c'''' ouder pijpwerk uit verschillende perioden.
- 3 Fluit 4' C-gis kl. gedekt, vanaf a kl. open cilindrisch. Pijpwerk oud uit verschillende perioden. A kl. tot en met b kl. v. Oeckelen, oorspr. was wellicht de gehele bas gedekt.
- 4 Flageolet 1' Oorspr. Quint 1½'. Door v. Oeckelen gewijzigd. Open cilindrisch. Pijpwerk C-A v. Oeckelen, rest uit verschillende perioden. Pijp AIS draagt het opschrift Quint 1½'.
- 5 Fluit 2' Groot-octaaf gedekt, vanaf c kl. open cilindrisch. Pijpwerk oud uit verschillende perioden.
- 6 Viola di Gamba 8' Oorspr. Scherp 3 sterk. Open cilindrisch. Pijpwerk v. Oeckelen, C-GIS ontbreken.
- 7 Dulciaan 8' Oorspr. Vox Humana 8'. Stond vroeger op het hoofdwerk, door v. Oeckelen gewijzigd. De bekervorm is cilindrisch met onderconi. De messingkelen zijn met orgelmetaal belegd. C-e' beleerd. Houten koppen v. Oeckelen. Stevelblok waarschijnlijk van oude Vox Humana. Pijpwerk waarschijnlijk van Hinsch.

P E D A A L.

- 1 Prestant 8' C, D, cis' en d' binnen, rest in het front. Pijpwerk oud. C en D open houten pijpen waarschijnlijk v. Oeckelen. De frontpijpen zijn met folie belegd. In afwijking met vrijwel alle andere frontpijpen hier spitslabia.
- 2 Trompet 8' Constructie als Dulciaan. Pijpwerk waarschijnlijk Hinsch. Kelen beleerd, stevels hout.
- 3 Quint 3' Oorspr. Mixtuur 3 sterk, naar nog enkele in het rooster aanwezige gaten te oordelen op C 1½'. C-c oude pijpen, gedekt, rest open cilindrisch, hoofdzakelijk v. Oeckelen.
- 4 Octaaf 2' Oude pijpen. C en D met opschrift " 2'pedal".

- 5 Octaaf 4'
6 Bourdon 16'

Oude pijpen, waarschijnlijk uit zelfde periode als Octaaf 2'. C opschrift " 4'pedal" . Oorspr. Bourdon 16' uit metaal. Pijpwerk stamt deels van v. Oeckelen deels van Doornbos. Materiaal v. Oeckelen eiken, Doornbos vuren met eiken kernen en voorslagen.

II I N T O N A T I E.

De intonatie van het pijpwerk werd voornamelijk in de vorige eeuw ernstig aangetast. Het klankbeeld werd gewijzigd door de stand van kernen en labia te veranderen. Daarenboven werden diverse opsneden verhoogd, kernsteken aangebracht en voetopeningen verkleind. Voorts werd er een grote mate van onegaliteit geconstateerd, welke veelal gepaard gaat met een inferieure aanspraak der pijpen. Ook de winddruk werd naar alle waarschijnlijkheid een aantal m.m. verhoogd, doch dit werd grotendeels weer gecompenseerd door lekkages in windladen en kanalen.

III W I N D V O O R Z I E N I N G.

Het magazijnbalg en de ventilator zijn in de toren ondergebracht. Dientengevolge krijgt het orgel wind toegevoerd van een temperatuur en vochtigheidsgraad, welke gewoonlijk different is aan de in de kerk heersende, hetgeen een slechte uitwerking heeft op de stemming en het materiaal van het instrument.

Het magazijnbalg met schepbalg en ventilator, merk " Ventus", werden geleverd door de orgelmaker Doornbos te Groningen en zijn nog in redelijke staat.

De windkanalen zijn grotendeels oud en van geringe inhoud. Ze zijn vervaardigd uit eiken en vertonen op verschillende punten lekkages. Het orgel bezit geen reguleurs of schokbrekers. De stabiliteit van de wind is vooral bij het rugwerk gering. Als winddruk in de balg werd 72 m.m waterdruk gemeten. De Tremulantwind door v. Oeckelen verwijderd.

IV W I N D L A D E N.

De uit wagenshot vervaardigde windladen zijn alle oud. Ze vertonen ernstige door- en bijspraak in alle liggingen. De ventielen zijn alle aangeliemd en dus niet uitneembaar. Vele pulpstenen zijn hard geworden en vertonen lekken. Verschillende roosters zijn gescheurd en op onvoldoende wijze bevestigd, waardoor het pijpwerk niet stabiel staat opgesteld. De ventielveren ~~zijn~~ alsmede de geleidstiften zijn geoxydeerd.

V M E C H A N I E K.

De gehele mechaniek is met uitzondering van de pedaalkoppel, welke door v. Oeckelen werd aangebracht, naar alle waarschijnlijkheid van Hinsch. Voor het hoofdwerk, rugwerk en de pedaalkoppel werden welborden gebruikt, voor het pedaal β welramen. Het geheel is uit eiken vervaardigd. De klavieren zijn belegd met ivoor bevestigd door ebbenhouten stiften. De manuaalkoppel is eenschuifkoppel van een in die tijd veel aangewende constructie. De pedaalkoppel werkt doormiddel van een verschuifbare lat waardoor de abstracten lopen.

Voor het hoofdwerk werden koperen winkelhaken gebruikt.

De toestand waarin de speelmechaniek zich op het moment bevindt is deplorabel te noemen. De mechaniek is grotendeels uit balans en in zijn draaipunten volkomen uitgesleten, waardoor veel gerammel ontstaat.

De stelmoeren houden niet meer, waardoor het geheel voortdurend ontregelt. De stootkussen, onder de toetsen zijn versleten.

De speelaard is zeer ongelijk, hetgeen vooral te wijten is aan het feit dat onder vele ventielen hulpveren zijn gezet.

Het draadwerk is ernstig geoxydeerd, terwijl er moeheid in het materiaal optreedt, waardoor er dikwijls draden afknappen.

De registermechaniek is eveneens in de draaipunten uitgelopen en werkt ongelijk en verre van geruischloos.

De registerknoppen zijn op verschillende plaatsen door houtworm aangestast. Zij zijn voor het hoofdwerk en het pedaal aan weerszijden van de speeltafel aangebracht, die van het rugwerk in de rugwerkkas.

VI F R O N T E N K A S.

Front en kas vertonen evenals het pijpwerk geen homogeen beeld. Ook hier stammen waarschijnlijk bepaalde onderdelen uit diverse perioden.

Het rugpositief draagt het stempel van Hinsch. Midden- en zijtorens bezitten ieder 7 pijpen, de tussenvelden elk 10. De onderste tussenvelden zijn loos. De rugwerkkas is uit grenen vervaardigd. De toog met cartouche is waarschijnlijk door v. Oeckelen aangebracht.

Op de kas van het rugwerk bevinden zich enige opbouwsels, waardoor de langste pijpen van Gamba en Dulciaan ^{aan} het oog worden onttrokken.

De frontindeling van het hoofdwerk wijkt nog al af van de gebruikelijke Schniger-Hinsch traditie. Het is daarom niet onwaarschijnlijk dat we hier met de oorspronkelijke conceptie van het front te doen hebben. De spitse middentoren bevat 5 pijpen, de ronde zijtoren elk 5 pijpen. De onderste tussenvelden hebben ieder 5 pijpen, de loze bovenste

bovenste tussenvelden elk 7 pijpen. Onder het hoofdwerk bevindt zich een soort borstwerkfront, geflankeerd door stukken snijwerk. Dit front bestaat uit 3 loze velden, debuitenste velden met ieder 8 pijpen, het middenveld ^{met} uit 9 pijpen.

De pedaaltorens bezitten elk 6 pijpen. De pedaaltorens zijn trapeziumvormig. De pedaaltorens zijn doormiddel van pijpvelen met de hoofdorgelkas verbonden. De onderste van deze velden bezitten elk 5 pijpen van de Prestant 8' van het pedaal. De bovenste velden bevatten ieder 11 loze pijpen.

De hoofdwerkkas alsmede de pedaaltorens zijn voor het grootste deel uit vurenhout vervaardigd. Enkele panelen, lijsten en stijlen zijn van eiken. Oorspronkelijk is de orgelkas waarschijnlijk geheel van eiken geweest. Later heeft men dit veranderd, wat voor het grootste gedeelte aan v. Oeckelen moet worden toegeschreven.

Van Oeckelen maakte de orgelkas, welke een diepte heeft van 75 c.m., 33 c.m. dieper, teneinde zijn houten Bourdon 16' van het pedaal te kunnen plaatsen. Ook vernieuwde hij veel lijstwerk. Het nieuwe lijstwerk heeft een slap karakter in vergelijking met het oude, zoals dit nog aanwezig is bij de bekappingen van de pedaaltorens.

Het blinderingsnijwerk heeft een laat-rococokarakter en ^{is} vrij verward van conceptie.

De gehele kas is met een laag donkere barnsteenlak bedekt.

De kas bevindt zich in een vrij slechte staat. Er zijn veel barsten en scheuren te constateren. De zijpanelen van de middentoren van het rugwerk ontbreken. Hier en daar werd houtworm aangetroffen.

Het snijwerk is op verschillende plaatsen beschadigd.

Op de vraag of het orgel voor restauratie in aanmerking komt, moet, zij het met enige schroom, bevestigend worden geantwoord. Deze schroom vloeit voort uit het feit dat het orgel zich in een zeer slechte staat bevindt en het buitendien een conglomeraat is van uitingen van verschillende orgelbouwers, hoewel Hinsch vooral zijn stempel op het instrument heeft gedrukt. Bij een eventuele restauratie moet dit wel het uitgangspunt zijn.

Een eventuele restauratie zou in ieder geval, wil dit enig effect sorteren, van ingrijpende aard moeten zijn.

Het zou het volgende moeten omvatten:

Algehele restauratie van front en kas, waarbij de later aangebrachte wijzigingen ongedaan moeten worden gemaakt.

Herstel van de dispositie, zoals die omstreeks 1785 was.

Restauratie van pijpwerk, windladen en mechaniek.

Het verwijderen van de windvoorziening uit de toren.

Aangezien deze werkzaamheden van grote omvang zullen moeten zijn, hetgeen in verschillende gevallen vernieuwing zal betekenen, zullen de kosten uiteraard hoog zijn.

Ze zullen in ieder geval een bedrag vergen dat tussen f 25 000 en f 30 000 varieert.

Het bedrag waarvoor het orgel verzekerd is kan nog niet medegedeeld worden, daar dit door de kerkvoogdij nog niet aan mij is bekendgemaakt, hoewel dit wel is toegezegd.

In een gesprek dat ondergetekende had met de pastor loci Ds Blanson Henkenans bleek dat de kerkvoogdij noodlijdend is en reeds voor een bedrag van f 2000 gesubsidieerd wordt.

Wel zou men kans zien een bedrag van enige duizenden guldens voor een eventuele restauratie ter beschikking te stellen maar dit zou beslist het optimale bedrag zijn.

Men had zijn hoop dan ook op subsidiering gevestigd. Wel moet geconstateerd worden dat de kerk te Peize met dit voor deze kerk relatief groot instrument financieel vrij zwaar belast is.

Aangezien het orgel voorkomt op de voorlopige lijst van monumenten, zou het wellicht aanbeveling verdienen een zo hoog mogelijke subsidie voor een eventuele restauratie te verkrijgen. Men kan daarbij wijzen op het feit dat het orgel te Peize een van de oudste en grootste historische instrumenten in de provincie Drente is, een provincie welke niet bepaald rijkelijk bedeeld is met oude orgels.

Gedaan te Groningen, 8 mei, 1957

J. H. Zals